

**ET-TENBÎH ALÂ MÜŞKİLÂTİ'L-HİDÂYE ADLI ESER
ÇERÇEVESİNDE HANEFÎ FIKHINDA EL-HİDÂYE ADLI
ESERE YÖNELİK ELEŞTİRİLERLE İLGİLİ GENEL BİR
DEĞERLENDİRME***

Ayhan Şen

Sakarya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Hukuku, YL Öğrencisi

Öz: Kuşkusuz Hanefî fıkında Merginânî'nin (v.593/1197), el-Hidâye adlı eseri ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu eser, yazıldığı dönemden itibaren büyük ilgi görmüş, üzerinde şerh, haşiye, ihtisar tarzında pek çok çalışma yapılmıştır. Hicri 8.yüzyılda Şam bölgesinde yaşamış olan İbn Ebû'l-İz el-Hanefî (v.731/792) Hanefî bir aileye mensup olup ataları Şam'da kadılık görevi yürütmüştür. Başta İbn Teymiyye (v.728/1328) olmak üzere mezhep dışındaki âlimlerin görüşlerinden de etkilenen İbn Ebû'l-İz, taklide karşı çıkıp icthadi yaklaşımı benimsemiş bir âlimdir. "et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye" adlı eserinde kimi zaman doğrudan esere yönelik kimi zamanda Hanefî mezhebine ait görüşe yönelik çeşitli eleştiriler serdetmektedir. Bu makalede bu eleştiriler sistematik bir bütünlük içinde genel olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Merginânî, el-Hidâye, İbn Ebû'l-İz, et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye.

**Work at the "Al-Tanbih ala Muskilat al-Hidaya" an over all
Assessment Related Criticized on the text of the Hanafi
Jurisprudence al-Hidaya**

Abstract: Certainly Merginânî's "Hidaya" work has a privileged location in Hanafi jurisprudence. This work received great attention from the period written on and the commentary, Postscript, many studies have been conducted in the style of summary. Ibn Abu al-Iz al-Hanafi (731-792) who lived in the 8th Hijri century in Damascus, is part of a Hanafi family, whose ancestors served as judge in Damascus. Ibn Abu'l -Iz, particularly affected by the opinions of scholars, including Ibn Taymiyyah and he is a scholar of the adopted approach to the case-law go against imitation. In his work of "AL -TANBIH MUSKILATI'L - HIDAYA", he makes various criticisms, sometimes directly to the work and sometimes to some view of the recent Hanafi sect. This article will address these criticisms in general in a systematic coherence .

* Bu makale, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Bilim dalında "et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye" isimli yüksek lisans tezi-mizden yararlanılarak üretilmiştir.

Keywords: Mergînânî, el-Hidâye, İbn Ebü'l-İz, Al-Tanbih ala Muskilati'l-Hidâye.

تقييم عامة حول إنتقادات على الهداية فى الفقه الحنفى حول كتاب "التنبيه على مشكلات الهداية"

ملخص: مما لا شك كتاب الهداية للمرغانى (ت. 593/1197)، لها مكان متميز فيه الفقه الحنفى. وقد اجتذب هذا العمل اهتماما كبيرا من وقت كتابة هذا التقرير، التعليق على، وقد أجريت العديد من الدراسات عليه. عاش ابن أبي العز في القرن الثامن الهجرى في دمشق. كان عائلته حنفيا و عمل قاضيا فى دمشق. تتأثر ابن أبي العز من العلماء غير مذهبه ك ابن تيمية (ت.728/1328) خارج علي إجماع أهل العلم. فى كتابه التنبيه على مشكل الهداية هو يعرض أحيانا نقدا للعمل، وأحيانا للطائفة حنفية. فى هذه المقالة، وسوف تناقش هذه الإنتقادات بشكل عام فى الاتساق المنهجي. **الكلمات المفتاحية:** المرغانى، الهداية، ابن أبي العز، التنبيه على مشكل الهداية

Giriş

Bilindiği üzere *el-Hidâye*, Burhâneddîn el-Mergînânî'nin (v.593/1197), Kudûri'ye (v.428/1037) ait *el-Muhtasar* ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (v.189/805) *el-Câmi'u's-sağîr*'inde mevcut meseleleri bir araya getirerek yazdığı *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserinin şerhidir. Mergînânî, *Bidâyetü'l-mübtedî*ye ilk olarak *Kifâyetü'l-müntehî* adlı eseri şerh olarak yazar, ancak eser seksen cilde ulaşınca okuyucuya bıkkınlık vereceğini düşünerek bu eseri ihtisar eder ve *el-Hidâye*'yi hazırlar.¹

Hanefî fikhının en tanınmış ve en muteber eserlerinden biri olan *el-Hidâye* yazıldığı dönemden itibaren büyük ilgi görür ve medreselerde ders kitabı olarak okutulur. Hakkında birçok methiyeler yazılarak; Kur'an'dan sonra en fasih kitabın Buhârî'nin (v.256/870) *Camîu's-sahîh*'i ile *el-Hidâye* olduğu ve *el-Hidâye*'nin Kur'an-ı Kerim gibi kendisinden önceki kitapları geçersiz kıldığı

¹ Burhâneddîn el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Muhammed Adnan, Muhakkikin mukaddimesi, Şirketü Dari'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut, ts. , I, 9; Sadruddîn Ali b. Ali İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih ala müşkilâti'l-Hidâye*, thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir, Muhakkikin mukaddimesi, 1.Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003, I, 54; Cengiz Kallek, "el-Hidâye", DİA, XVII, 471.

ifade edilir.² Üzerinde yapılan şerh haşiye ve talik gibi çalışmaların çokluğu bu esere gösterilen güvenin olduğu kadar aynı zamanda kendisine gösterilen ilginin de bir göstergesidir.

el-Hidâye üzerine yazılan şerhlerde eserin üslubuna, delillerine ve ortaya koyduğu görüşlere yönelik olarak kimi eleştiriler getirilmekle birlikte bütünüyle bu amaca matuf olarak yazılmış yegâne eser İbn Ebü'l-İz'e ait olan *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye* adlı kitaptır.

et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye eserinin müellifinin tam adı: Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Ali b. Alâiddîn Ali b. Muhammed ed-Dımaşki (v.792/1390) dir. 22 Zilhicce 731 (26 Eylül 1331) tarihinde Dımaşk'ta doğmuştur. İbn Ebü'l-İz lakabını büyük dedelerinden Ebü'l-İz'e nisbetle alır.³

Dedesi kâdı'l-kudât, babası kâdı olan İbn Ebü'l-İz, içinde kâdıların, müftülerin, hatiplerin, müderrislerin olduğu bir ailede büyür. Muhtemelen erken yaşlarda ilk olarak babasından fıkıh ilmini, diğer şer'î ilimleri ve bu arada *el-Hidâye*'yi de tahsil eder. 748 (1347) yılında on yedi yaşında iken Kaymâziyye Medresesi'nde müderrislik görevini üslenir.⁴

Hocaları hakkında tabakat kitaplarında detaylı bilgi zikredilmemekle beraber Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin (v.728/1328) öğrencileri İbn Kayyim el-Cevziyye (v.751/1350) ile Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr'den (v.774/1373) etkilenir ve onların ilmî görüşlerinden istifade eder. Ayrıca bu âlimlerden etkilenerek selefî görüşleri benimsediği anlaşılmaktadır. Meşhur eseri *Şerhu'l-Akâdeti't-Tahâviyye*'de her ne kadar İbn Teymiyye'nin ismini açıkça zikretmemekle birlikte İbn Kayyim'in ismini iki İbn Kesîr'in ismini de üç yerde açıkça

² Mergînânî, *el-Hidâye*, thk. Muhammed Adnan, Muhakkikin mukaddimesi, I, 10; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir, Muhakkikin mukaddimesi, I, 55.

³ Ferhat Koca, "İbn Ebü'l-İz", DİA, XIX, 468.

⁴ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir, Muhakkikin mukaddimesi, I, 91-92.

zikretmiştir.⁵ İbn Ebü'l-İz ayrıca mezkûr eserinin kefalet bölümünde adını açıkça zikrettiği Necmuddin et-Tarsûsî'nin (v.758/1358) ilmî görüşlerinden de istifade eder.⁶ İbn Ebü'l-İz'in çok sayıda öğrencisi olduğu halde tabakat kitaplarında öğrencileri hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Sehâvî (v.902/1496), hocalarından İbnü'd-Deyri'nin (v.867/1463) İbn Ebü'l-İz'in talebelerinden olduğunu belirtir.⁷

İbn Ebü'l-İz, Hanefî mezhebine mensup bir âlimdir; zira kaynaklara bakıldığında bu durum çok açık bir şekilde görülür. Hafız İbn Hacer (v.852/1448), Suyûtî (v.911/1505), Sehâvî (v.902/1496), İbn Kâdî Şühbe (v.874/1470) ve Kâtip Çelebi (v.1067/1657) gibi âlimler yazdıkları tabakât eserlerinde kendisinin Hanefî mezhebine mensup olduğunu belirtmişler, ayrıca Dımaşk'taki Hanefî medreselerinde tedris faaliyetlerinde bulunması bunun apaçık delilidir.⁸

Kendisi her ne kadar Takıyyüddin İbn Teymiyye ile aynı dönemde yaşamamış olsa da öğrencileri İbn Kayyim el-Cevziyye ile Ebü'l-Fidâ İbn Kesir'in dönemine yetişir, onların etkisiyle taklit ve taassuba karşı çıkarak selefi görüşleri benimser. Yazdığı eserlerinde onlardan birçok nakiller yapmasına rağmen, eserlerine insanların rağbeti azalır korkusuyla birçok yerde adlarını açıkça zikretmez, ancak *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye* adlı eserinin taharet ve talâk bölümlerinde Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin adını açıkça zikreder.⁹

⁵ Koca, "İbn Ebü'l-İz", DİA, XIX, 468.

⁶ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir, Muhakkikin mukaddimesi, I, 97.

⁷ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir, Muhakkikin mukaddimesi, I, 99.

⁸ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir, Muhakkikin mukaddimesi, I, 108-109.

⁹ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir, Muhakkikin mukaddimesi, I, 123.

İbn Ebü'l-İz, *el-Hidâye*'nin mezhepteki en sahih görüşleri nakletmesi, üslubunun güzel olması sebebiyle Hanefî mezhebinin en güvenilir kitabı olduğunu belirtir. Bu nedenle üzerine birçok şerh ve haşiyelerin yapıldığını, tedris, hüküm, fetva konularında asıl olduğunu belirttikten sonra, kişi ne kadar ilim sahibi olursa olsun nihayetinde beşer olması sebebiyle bir takım hata ve noksanlıklarının olacağını, bunların tespit edilerek hatalardan kaçınıp doğruların alınmasının esas olduğunu belirtir. Müellif, *el-Hidâye*'yi incelemesi esnasında onda bir takım müşkül, kapalı ve anlaşılması zor yerlerin bulunduğunu, maksadının bu yerlere dikkat çekip anlaşılır duruma getirmek olduğunu belirtir.¹⁰

Makalede İbn Ebü'l-İz'in mezkûr eserindeki *el-Hidâye*'ye yönelik eleştirileri maddeler halinde örnekleriyle ortaya konulacak, sonuç bölümünde ise konuya ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır.

I. DELİLLERE YÖNELİK İTİRAZLARI

a) Hadislere Yönelik İtirazları

Yaptığımız tespitlere göre İbn Ebü'l-İz'in hadislere yönelik itirazlarını sübût ve delâlet açısından olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Örneğin Mergînânî'nin zayıf bir hadisi delil getirmesi, hadisin sübûtuna ilişkin bir eleştiri noktasıdır:

Mergînânî, murabaha ve tevliye konusunda bunlara delil olarak şu hadisi zikreder:

“وقد صح أن النبي صلى الله عليه وسلم لما أراد الهجرة ابتاع أبو بكر رضي الله عنه بعيرين فقال له النبي صلى الله عليه وسلم: ولني أحدهما، فقال: هو لك بغير شيء، فقال عليه الصلاة والسلام: أما بغير ثمن فلا “

“Hz. Peygamber, hicrete karar verdiği sırada Hz. Ebu Bekir, iki tane deve satın almıştı. Hz. Peygamber: ‘Satın aldığın bedelle develerden birini bana ver’ dedi. Hz. Ebu Bekir: ‘Karşılıksız olarak senin

¹⁰ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir, Muhakkikin mukaddimesi, I, 177-178.

olsun' deyince Hz. Peygamber: 'Bedelsiz olursa kabul etmem' dedi."¹¹

İbn Ebü'l-İz bu hadisin münker (zayıf) hadis olduğunu, tevliyyeyi ispat etmek amacıyla delil olarak getirilen "ولني أحدهما" "Onlardan birini tevliye yap." cümlesinin hadisin aslından olmadığını ifade eder.¹²

Mergînânî'nin yanlış anlamaya yol açacak tarzda İki farklı hadisi, tek hadis gibi aktarması hadisin delâletine yönelik bir eleştiri noktasıdır:

Mergînânî'ye göre kazaya kalmış namazlar birden fazla olduğunda sırasıyla kaza edilmelidir. Buna dair delili şu hadistir:

أن النبي عليه الصلاة والسلام شغل عن أربع صلوات يوم الخندق ففاضن مرتبا ثم قال صلوا كما رأيتموني أصلي

"Hz. Peygamber, Hendek günü kılmadığı dört namazı sırasıyla kaza etti sonra benim kıldığım gibi namazlarınızı kılın dedi."¹³

İbn Ebü'l-İz'e göre bu hadis, aslında iki hadisin birleştirilmesinden oluşmuştur. İbn Ebü'l-İz, bu şekildeki ifade tarzının beraberrinde yanlış anlamalara sebebiyet verdiğini ifade eder. Zira Hz. Peygamber, "Benim kıldığım gibi namazlarınızı kılın" sözünü Hendek günü söylemediği halde ifade tarzından sanki bu sözü Hendek günü söylediği anlaşılmaktadır. Ona göre Hz. peygamber, bu sözü Hendek günü değil, bir müddet yanında ikamet eden sonra evlerine gitmek üzere yola çıkan Malik b. Hüveyris ve beraberindekilere söylemiştir. İbn Ebü'l-İz hadisin ikinci kısmından önce "Daha önce

¹¹ Mergînânî, *a.g.e.*, III, 56-57.

¹² İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, IV, 395-396. Hadislerin sübütuna yönelik diğer eleştiriler için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, I, 281, 293-294, 306, 308, 457, 468-469, 496; II, 565, 582, 631-632, 715-716, 741, 861, 872, 899; III, 1009-1010, 1026,-1027, 1167, 1171, 1231, 1354, 1375, 1432-1433; IV, 83, 134, 138, 319, 325, 494-495; V, 690, 748, 752, 948.

¹³ Mergînânî, *a.g.e.*, I, 88.

de şöyle demişti” şeklinde bir kaydın konulması gerektiğini; ancak bu şekilde bu yanlış anlaşılmanın giderileceğini belirtir.¹⁴

b) İcmâya Yönelik İtirazları

Mergînânî, zekâtın verileceği sekiz sınıfı sayarken; gönülleri İslâm’a ısrındırılacak olanları istisna eder, İslâm dini güçlendiği için artık bu sınıfa zekât verilmeyeceğini ve bu konuda da İcmâ olduğunu belirtir.¹⁵

İbn Ebü'l-İz ise bu konudaki icmâ iddiasını kabul etmez. Zira Zührî (v.124/741), Hasan b. Ziyad (v.204/819), Ahmet b. Hanbel (v.241/855) ve Zahirilere göre gönülleri İslâm’a ısrındırılacak olanların zekâttaki payları düşmemiştir. İbn Ebü'l-İz bu konuyla ilgili Zührî'nin şu sözlerini nakleder: “Gönülleri İslâm’a ısrındırılacak olanların zekâttaki paylarının neshedildiğine dair bir delil yoktur. Onlara şu an ihtiyaç duyulmaması onlarla ilgili hükmün devam etmesine engel teşkil etmez. Onlara ihtiyaç olmadığında zekât verilmeyiz ama ihtiyaç hâsıl olduğunda onlara zekât verilir.”¹⁶

İbnü'l-Hümâm'ın (v.861/1457) ifadesine göre buradaki icmâdan maksat, sahabe icmâıdır. Ona göre Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde bu sınıfın zekâttaki payları kaldırılmış ve sahabe-den de buna karşı çıkan olmamıştır.¹⁷

Kanaatimize göre İbn Ebü'l-İz'in bu eleştirisi yerinde değildir. Çünkü bu sınıfın zekâttaki paylarının kaldırıldığına dair sahabe icmâı olduğuna göre Mergînânî'nin bu konudaki görüşü yerindedir.

¹⁴ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, II, 698, 700-701. Hadislerin delâletine yönelik diğer eleştiriler için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, I, s. 245-246, 263-264, 266-267, 470; II, 547-548, 925-927, 952-953; III, 1187-1188; IV, 376-377, 427-428; V, 731-732.

¹⁵ Mergînânî, *a.g.e.*, I, 135.

¹⁶ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, II, 871.

¹⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, II, 265.

İcmâya yönelik eleştirilerle ilgili diğer bir örnek de şudur: Mergînânî, sefihin malına hacir konması konusunda şunları söylemiştir: “Ebû Hanîfe’ye (v.150/767) göre kişi bulûğdan sonra sefih olmuş ise kendisine hacir konmaz. Bu kişinin malında tasarrufta bulunması caizdir. Bu kimse; gayesiz, faydasız şeylerde malını tüketen, savurgan bir kişi de olsa durum yine aynıdır. Ebû Yusuf (v.182/798), İmam Muhammed (v.189/805) ve Şâfiî’ye (v.204/820) göre ise sefihe hacir konur ve malında tasarrufta bulunması caiz değildir.”¹⁸

İbn Ebü'l-İz, bu meselede Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmesi nedeniyle Mergînânî’yi eleştirir. Zira bu meselede İmâmeyn’in görüşü daha kuvvetlidir. Aynı zamanda diğer üç mezhep imamına göre de sefihin, malında tasarrufta bulunması caiz değildir.

İbn Ebü'l-İz, sefihin malında tasarrufta bulunmasının caiz olmadığı hususunda sahabenin icmâi olduğunu zikreder. Dolayısıyla Mergînânî, bu meselede Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmekle sahabenin icmâına aykırı hüküm vermiş olmaktadır. İbn Ebü'l-İz, bu konuyla ilgili “Allah’ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.”¹⁹ âyetini delil olarak zikreder. İbn Ebü'l-İz’e göre ayetten anlaşılan şudur: “Bu ayet, her durumdaki sefihi kapsamaktadır. Dolayısıyla nassın olduğu yerde rey ile hüküm verilmemelidir. Sefih, kaç yaşında olursa olsun reşid olmadığı sürece onun malı üzerindeki kısıtlamanın kalkmaması gerekir.”²⁰

Bu meselede İbn Ebü'l-İz, sahabenin icmâına aykırı hüküm verdiği gerekçesiyle Mergînânî’yi eleştirirken Ebû Hanîfe’yi eleştirmemiştir. Aslında bu meselede Ebû Hanîfe’yi eleştirmesi gerekirdi.

¹⁸ Mergînânî, *a.g.e.*, III, 275.

¹⁹ Nisa 4/5.

²⁰ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, V, 648- 649. Benzer eleştiriler için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, II, 592- 593, 643-644 vd. , 831; III, 1333-1336; IV, 179-182.

c) Kıyasa Yönelik İtirazları

Mergînânî, seferilik konusunda ikâmet müddetinin en azının on beş gün olduğunu ifade eder. Aynı zamanda ikâmet müddetinin en azının temizlik müddetinin en azına (On beş gün) kıyas edildiğini belirtir.²¹

İbn Ebü'l-İz'e göre bu kıyas geçerli değildir. Zira temizlik müddetinin en azı hakkında bir delil yoktur. Hakkında delil olmayan bir şeye ve miktarlara kıyas yapılamayacağı için bu kıyasın geçerli olmadığını belirtir.²²

Kıyasa yönelik eleştirilerle ilgili diğer bir örnek de şudur: Mergînânî, uykuda, baygın halde ya da Arafat'ta olduğunu bilmeden Arafat'tan geçen kimsenin vakfesinin geçerli olduğunu ifade eder. Bu durumu, oruçlu iken uyuyan ya da bayılan kişinin orucunun geçerli olmasına benzetir.²³

İbn Ebü'l-İz, bu durumda asıl ile fer' benzer olmadığından bu kıyasın geçerli olmadığını belirtir. Zira oruçta bir tane rükün vardır ve bir defa niyet etmek yeterlidir. Hac ise farklı mekânlarda ve farklı zamanlarda eda edilen bir takım fiillerden ibaret olduğundan oruçtan farklıdır. Hac esnasında bir defa niyet etmek yeterli olmadığından haccın her fiili için ayrı niyet edilmesi gerekir. Dolayısıyla niyet mevcut olmadığından baygın, uykulu halde ya da Arafat'tan geçtiğini bilmeden Arafat'tan geçen kişinin vakfesinin geçerli sayılmayacağını belirtir.²⁴

Kanaatimizce burada İbn Ebü'l-İz'in itirazı yerinde değildir. Kişi uykulu ya da baygın halde de olsa Arafat'ta bulunmakla Arafat vakfesinin rüknü yerine gelmiş olur.

²¹ Mergînânî, *a.g.e.*, I, 96.

²² İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, II, 735- 736.

²³ Mergînânî, *a.g.e.*, I, 184.

²⁴ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, III, 1058-1059. Benzer eleştiriler için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, I, 335-336; II, 941;III, 1109; V, 883-884.

II. İSTİDLÂLE YÖNELİK İTİRAZLARI

Delil Getirilen Ayetin Yanlış Yorumlandığına Yönelik İtirazları

Mergînânî, iftitah tekbiri ile namaza başlamanın farz olduğuna dair “*Rabbini yücelt*”²⁵ ayetini delil olarak getirir ve ayetteki “Tekbir” kelimesinden maksadın İftitah tekbiri olduğunu ifade eder.²⁶

İbn Ebü'l-İz ise ayetteki “Tekbir” kelimesinden iftitah tekbirinin anlaşılamayacağını; zira söz konusu ayetin namazın farz kılınmasından önce Mekke’de nazil olduğunu belirtir. Ona göre ayetteki “Tekbir” kelimesinden maksat; puta tapan Mekkeli müşriklerin şirkle ilgili sözlerine karşılık Allah’ı bu iddialarından beri kılmak suretiyle şanını yüceltmektir. Görüldüğü üzere burada İbn Ebü'l-İz, Mergînânî’ye, ayetin tarihsel bağlamını dikkate almadığı yönünde bir eleştiri yöneltmektedir.

İbn Ebü'l-İz’e göre “Namazın başlangıcı tekbirdir”²⁷, “*Hz. Peygamberin, namazı yanlış kılan bir sahabiye, namazı tarif ederken söylediği; Kibleye dön ve tekbir getir*”²⁸, “*Hz. Peygamber, namaza tekbir getirerek başlardı*”²⁹ gibi iftitah tekbirinin farz olduğuna delalet eden daha açık deliller mevcut iken yukarıdaki ayeti delil getirmeye gerek yoktur.³⁰

Mergînânî, namazda kıyamın farz olduğuna dair “*Allah’a gönülden boyun eğerek namaza durun*”³¹ ayetini delil olarak getirir.³²

²⁵ Müddessir 74/3.

²⁶ Mergînânî, *a.g.e.*, I, 56.

²⁷ Müsned, I, 129.

²⁸ Buhârî, Ezan, 95; Müslim, Salât, 46.

²⁹ Müslim, Salât, 240.

³⁰ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, II, 513-514.

³¹ Bakara 2/238.

³² Mergînânî, *a.g.e.*, I, 56.

İbn Ebü'l-İz ise bu ayetin hicretten bir sene sonra Medine'de nazil olduğunu, namazın ise Mekke'de İsrâ gecesini farz kılındığını ifade ederek "Namazda kıyamın farz kılınışı bu ayetin nüzulünden önce olduğuna göre bu ayet namazda kıyamın farz olduğuna delil olarak getirilemez" der. Ayetteki kıyamdan maksat; Allah'a itaat ederek emirlerine yapışarak emredilen şeyleri yerine getirmek olabileceği gibi bu ayetin öncesi ve sonrasında namazdan bahsedilmesi sebebiyle bizzat namazın kendisi de olabilir. Görüldüğü üzere İbn Ebü'l-İz burada Merginâni'yi, ayetin siyak sibakını dikkate almadığını belirterek eleştirmektedir.

Hiz. Peygamber'den rivayet edilen "*Ayakta namazını kıl, buna gücün yetmezse oturarak kıl*"³³ hadisi, namazda kıyamın farz olduğuna delalet eden daha açık bir delildir.³⁴

b) Delil Getirilen Hadisin Yanlış Yorumlandığına Yönelik İtirazları

Merginâni, selem caiz olabilmesi için selem konusu olan malın akdin yapıldığı andan teslim edileceği ana kadar olan süre içerisinde mevcut olması gerektiğini bildirir. Hatta selem konusu olan mal, akit esnasında bulunmaz da teslim anında bulunursa ya da o mal akit esnasında bulunur da teslim anında bulunmazsa veya akdin yapıldığı süre ile teslim edileceği süre arasında selem konusu olan mal bir ara yok olursa bu durumda selem akdi caiz olmaz. Buna dair şu hadisi delil olarak zikreder: "*Olgunlaşmadan önce meyveleri selem ile satmayın.*"³⁵

İbn Ebü'l-İz yukarıda delil olarak getirilen hadisin; selem konusu olan malın, selem müddetinin tamamında mevcut olması gerektiği görüşüne delil olamayacağını belirtir. Zira söz konusu olan hadis, meyvelerin olgunlaşmadan önce satılıp satılmayacağı mese-

³³ Buhârî, Taksîru's-Salât, 19.

³⁴ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, II, 514-517. Benzer eleştiriler için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, I, 425-427; II, 745-746; V, 803-804.

³⁵ Merginâni, *a.g.e.*, III, 73.

lesi ile ilgilidir. Bu hadisten selem konusu olan malın, selem müddetinin tamamında mevcut olması gerektiğine dair bir sonuç çıkarmak mümkün görünmemektedir. Hz. Peygamber'in meyvelerde bir ve üç seneliğine kadar seleme onay vermesi,³⁶ selem konusu olan malın bir an bulunmasa da o selem akdinin caiz olduğuna delalet eder. Zira selem konusu olan malın bu kadar uzun sürenin tamamında mevcut olması söz konusu olamaz. Dolayısıyla selem konusu olan malın bir ara mevcut olmaması selem akdine zarar vermediği gibi selem konusu olan malın selem müddetinin tamamında mevcut olması da şart değildir. Selem konusu olan malın teslim anında mevcut olması selem akdinin caiz olması için yeterlidir.³⁷

Selem akdi istihsan yoluyla insanların maslahatı gözetilerek caiz kılınan bir akittir. Bu nedenle "Selem konusu olan malın teslim anında mevcut olması selem akdinin caiz olması için yeterlidir" diyen İbn Ebü'l-İz'in görüşü yerindedir.

III. HÜKÜMLERE YÖNELİK İTİRAZLARI

Teklifi Hükümlere Yönelik İtirazları

Mergînânî, kerâhiyye konusunda şarap imal edeceği bilinen bir kişiye üzüm şirasını satmakta bir beis olmadığını belirtir. Zira bu durumda işlenen günah, bizzat o satılan şeyin kendisiyle meydana gelmemektedir. İşlenen günah o satılan şeyin değişime uğramasından sonra meydana geldiğine göre bu durumda satıcı günah işlemiş sayılmaz.³⁸

İbn Ebü'l-İz, şarap imal edeceği bilinen bir kişiye üzüm şirasını satmanın haram olduğunu ifade eder. Zira şarap imal etmek ha-

³⁶ Buhârî, Selem, 2; Müslim, Müsâkât, 127.

³⁷ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, IV, 431-433. Benzer eleştiriler için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, I, 261; II, 723 vd. , 518- 520, 599- 602, 827- 828, 873- 874, 877- 879; III, 1014; IV, 175-176.

³⁸ Mergînânî, *a.g.e.*, IV, 378.

ram olduğu gibi haram olan bir fiile yardımcı olmak da haramdır. Allah Teâlâ “*Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın*”³⁹ diye hitap ederek mutlak olarak günah üzere yardımlaşmayı yasaklamıştır. Dolayısıyla yukarıdaki meseleyi, günahın üzüm sırasının bizzat kendisiyle meydana gelmediği ancak onun değişmesinden sonra meydana geldiği şeklinde kayıtlamak ayetin ifadesine aykırı bir yorumdur.

Hz. Peygamber, şarapla ilgili olarak on kişiye lanet etmiştir; bunlardan birisi de üzümü sıkıp onu şarap yapan kişidir.⁴⁰ Üzümü sıkıp onu şarap haline getiren kişi bu lanet kapsamına girdiği gibi bu kişiye üzüm sırasını satan da bu lanetin kapsamına girer. Üzümü sıkıp şarap haline getirmek haram olduğu gibi, sedd-i zerâyi kaidesi gereği bu işleme aracı olmak da haramdır.⁴¹

Bu konuyla ilgili diğer bir örnek de şudur: Mergînânî, havale konusunda süftecenin mekruh olduğunu belirtir. Süftece; bir kimşenin belli bir meblağı bir başkasına borç olarak verip o meblağı başka bir belde bulunan bir kimseye ulaştırmasını istemesinden ibarettir. Borç verenin amacı paranın nakli sırasında çıkabilecek yol riskini kaldırmaktır.⁴² Bu tasarruf Mergînânî'ye göre mekruhtur. Zira borç veren yol tehlikesini kaldırmak amacıyla ödünç alandan yarar sağlamış olur.⁴³

İbn Ebü'l-İz ise süftecenin caiz olduğunu ifade eder. İbn Kudâme'nin (v.682/1283) şu sözünü nakleder: “Ahmed b. Hanbel'in, süftece işlemini caiz kabul ettiği rivayet edilmiştir. İbn Abbas, Ali, İbn Sîrîn (v.110/728) ve Nehâî (v.96/714) de süftece işleminde her hangi bir beis görmezler.” Yine bu konuyla ilgili İbnü'l-Münzir'in (v.319/931) şu sözünü nakleder: “Süftece, her iki tarafın

³⁹ Mâide5/2.

⁴⁰ Ebü Dâvûd, Eşribe, 2.

⁴¹ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, V, 799.

⁴² Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, Erkam yayınları, İstanbul, 2005, s.344-345; Mehmet Erdoğan, “Süftece/Seftece”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, 499.

⁴³ Mergînânî, *a.g.e.*, III, 100.

da yararına olan bir tasarruf olup, taraflar için hiç bir zarar söz konusu değildir. Yasaklandığına dair şer'î bir delil de yoktur. Dolayısıyla 'Eşyada asıl olan mubahlıktır' kuralına göre bu işlem caizdir."⁴⁴

b) Vad'i Hükümlere Yönelik İtirazları

Merginânî, şarap ve domuzun satışıyla ilgili şöyle demiştir: "Şarap ve domuz parayla satın alındığında bu işlem batıl olur. Zira şarap ve domuz parayla satın alındığında asıl maksat şarap ve domuz olduğundan onlara değer verilmiş olur. Bu nedenle bu satış batıldır. Ama şarap ve domuz karşılığında bir elbise satın alındığında; bu durumda asıl değer verilen elbise olduğundan bu satış fasittir. Zira ikinci durumda şarap ve domuz semen olarak kullanıldıklarından asıl değer verilen şey elbisedir. Aynı zamanda şarap ve domuz her ne kadar bizim dinimizde mütekavvim olmasalar da Zimmilere göre mal olduklarından bu alış veriş fasittir."⁴⁵

İbn Ebü'l-İz'e göre ise her iki durumda da; ister şarap ve domuz parayla satın alınsın, ister şarap ve domuz karşılığında bir elbise satın alınsın, yani şarap ve domuz semen olarak kullanıldıklarında da yine bu alış veriş batıldır. Zira şarap ve domuzun semen olarak kullanılmaları yine onlara değer katacak bir özelliktir. Semen olan şeylerin de mal olması gerekir. Bu nedenle şarap ve domuz semen olarak kullanıldığında o alış veriş batıl olur.⁴⁶

⁴⁴ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, IV, 465-466. Benzer eleştiriler için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, I, 255 -256, 277, 382, 385- 386, 398-401, 479- 481; II, 534-536, 539- 541, 544- 546, 552- 555, 558, 679-680; III, 1433-1436; V, 800.

⁴⁵ Merginânî, *a.g.e.*, III, 42.

⁴⁶ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, IV, 354-355. Benzer eleştiriler için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, III, 1366-1369; V, 622- 624, 716- 722; I, 389-391.

IV. NAKİLLERE YÖNELİK İTİRAZLARI

A. Mezhep İçi Nakillerine Yönelik İtirazları

Mergînânî, müstamel suyun Ebû Hanîfe'ye göre galiz necaset olduğunu bildirir.⁴⁷

İbn Ebû'l-İz, müstamel suyun “galiz necaset” olduğu yönündeki rivayetin, şaz bir rivayet olduğunu ve fetvaya esas olan görüşün bu olmadığını belirtir. Bunu tercih etmesi nedeniyle Mergînânî'yi eleştirir.⁴⁸ İbnü'l-Hümâm müstamel suyun durumuyla ilgili şunları söyler: “Bu su Ebû Hanîfe'den gelen hasen rivayete göre galiz necaset, Ebû Yusuf'a göre hafif necaset, İmam Muhammed'e göre ise temiz fakat temizleyici değildir. Fetvaya esas olan görüş, İmam Muhammed'in görüşüdür.”⁴⁹

Kanaatimizce İbn Ebû'l-İz'in, Mergînânî'yi şaz bir rivayette bulunduğu şeklindeki eleştirisi yerinde değildir. Bütün Hanefî kaynaklarında bu görüş rivayet edilmektedir. Burada asıl eleştiri konusu olması gereken husus, bu görüşün tercih ediliyor olmasıdır.

Bu konuyla ilgili diğer bir örnek de şudur: Mergînânî, nafaka bahsinde kadına verilmesi gereken nafakanın; koca ile kadının her ikisinin maddi durumu dikkate alınarak verilmesi gerektiğini bildirir. Her ikisi fakir ise fakirlerin nafakası, her ikisi zengin ise zenginlerin nafakası verilmesi gerekir. Kadın fakir erkek zengin ise bu durumda kadına verilmesi gereken nafaka, zenginlerin nafakasından az fakirlerin nafakasından fazla olması gerekir. Mergînânî, nafaka miktarında koca ile kadının her ikisinin maddi durumunun dikkate alınması şeklindeki görüşün, Hassâf'ın (v.261/875) görüşü olduğunu ve bu görüşün fetvaya esas olan görüş olduğunu zikreder. Kerhî'ye (v.340/952) göre ise nafakanın miktarı, kocanın

⁴⁷ Mergînânî, *a.g.e.*, I, 25.

⁴⁸ İbn ebû'l-İz, *a.g.e.*, I, 335.

⁴⁹ Kemâleddin İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdi, 2.baskı, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 2009, I, 90.

maddi durumu dikkate alınarak belirlenmesi gerektiği şeklindedir.⁵⁰

İbn Ebü'l-İz, yukarıda zikredilen görüşün mezhepte zahir rivayete muhalif görüş olduğunu belirtir. Zira mezhepte zahir rivayete göre kadına nafaka verilirken, sadece kocanın maddi durumu dikkate alınır. Kadının durumu dikkate alınmaz.

İbnü'l-Hümâm bu konuda İbn Ebü'l-İz ile aynı görüşü paylaşarak şöyle der: “Zahir rivayete göre kadına verilecek olan nafakanın miktarı, kocanın maddi durumu dikkate alınarak belirlenir. Mesele erkek fakir kadın zengin ise bu durumda kadına fakirlerin nafakası verilir. Zira kadın kocasının fakir olduğunu bilerek evlenmiş ve bu duruma razı olmuştur. Koca zengin kadın fakir ise bu durumda kadına zenginlerin nafakasının verilmesi gerekir. Dolayısıyla nafaka verilirken sadece erkeğin maddi durumu dikkate alınması gerekir.”⁵¹

B. Mezhep Dışı Nakillerine Yönelik İtirazları

a) Mâlik'ten Yapılan Nakillerine Yönelik İtirazları

Mergînânî hac bahsinde; hacılar Arafat'ta iken zeval vaktinin girmesinden itibaren imamın Cuma namazında olduğu gibi namazdan önce hutbe okuyacağını belirtirken, İmam Mâlik'e (v.179/795) göre ise bu hutbenin namazdan sonra okunacağını ifade eder.⁵²

İbn Ebü'l- iz ise bu konuda Mâlik'in diğer mezhep imamları gibi düşündüğünü ve Arafat'ta zeval vaktinin girmesinden sonra ima-

⁵⁰ Mergînânî, *a.g.e.*, II, 328.

⁵¹ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, III, 1455-1456; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 341. Benzer eleştiriler için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, I, 287, 291, 292, 344-345; II, 574, 594-597, 708-710, 844- 846; III, 1420-1423; V, 762.

⁵² Mergînânî, *a.g.e.*, I, 173.

mın Cuma namazlarında olduğu gibi hutbeyi namazdan önce okuyacağını ifade eder.⁵³

b) Şâfiî'den Yapılan Nakillerine Yönelik İtirazları

Mergînânî, îlâ bahsinde; bir kimse hanımına yaklaşmayacağına yemin etse veya dört ay boyunca hanımına yaklaşmayacağına yemin etse ve dört ay boyunca hanımına yaklaşmadığı takdirde bu kimsenin hanımının bir bâin talakla boş olacağını ifade eder. Şâfiî'ye (v.204/820) göre de bu kadının, hâkimin boşamasıyla bir bâin talakla boş olacağını bildirir.⁵⁴

İbn Ebü'l-iz ise Şâfiî'den nakledilen bu görüşün yanlış olduğunu ifade eder. Şâfiî'ye göre bu kadını, hâkim boşasa da bu kadının bâin talakla değil, ric'î talakla boşanmış olacağını belirtir. İlâ yoluyla boşanan kadının bâin talakla boşanmış olacağı görüşünü ileri süren kişi Şâfiî değil, Ebû Sevr'dir (v.240/854). Aslında talakın ric'î olarak meşru kılınmış olduğu göz önünde bulundurulursa îlâ yoluyla boşanan kadının, ric'î talakla boşanmış olacağını ifade edenlerin görüşünün daha kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵

V. TERCİHLERE YÖNELİK İTİRAZLARI

a) Mezhep içinde Yapılan Tercihe Yönelik İtirazları

Mergînânî, Ebu Hanîfe'ye göre; kendisiyle evlenilmesi haram olan bir kadınla, evliliğin haram olduğunu bildiği halde evlenen kişiye akit şüphesi sabit olduğundan had cezası uygulanmayıp, sadece tazir cezası uygulanacağını belirtir. Çünkü her ne kadar bu evlilik geçerli olmasa da kişi, evliliğe mahal olan biriyle yani kadın-

⁵³ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, III, 1026. Benzer eleştiriler için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, I, 309-310; III, 1010-1011, 1015, 1069, 1102, 1160- 1161, 1286, 1363; II, 928; V, 728.

⁵⁴ Mergînânî, *a.g.e.*, II, 299.

⁵⁵ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, III, 1373. Benzer eleştiriler için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, II, 621, 760, 897- 899, 927; III, 1001, 1042-1043, 1374; V, 775, 805.

la evlendiğinden akit şüphesi sabit olur ve bu kişiye had cezası uygulanmaz tazir cezası uygulanır.

İbn Ebü'l-İz ise bu konuda şunları söyler: “Bir kimse kendisiyle evlenilmesi haram olan kadınla, evliliğin haram olduğunu bildiği halde evlense Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve cumhura göre bu evlilik akdiyle şüphe sabit olmaz ve bu kişiye had cezası uygulanması gerekir. Tercih edilen görüş de budur. Zira bir kimse kendisine mahrem olan bir kadınla bilerek evlendiği takdirde bu kimse zina etmiş olur ve Allah'ın diniyle alay etmiş ve dinle oynamış olur. Bu şekilde evlilik yapan kişiler, zina etmiş olacaklarından onlara had cezasının uygulanması gerekir.”⁵⁶

İbn Ebü'l-İz bu konudaki eleştirilerine şu şekilde devam eder: “Nasıl olur da Ebû Hanîfe; idareci olmayan birisinin zinaya zorladığı kişiye; şüphenin varlığını kabul etmeyip zina haddinin uygulanması gerektiğini söylerken, mahremiyle bilerek evlenen kişiye, akit şüphesi gerekçesiyle zina haddinin uygulanmaması gerektiğini söyler. Bu bahsettiğimiz çelişki de göz önünde bulundurulduğunda mahremiyle bilerek evlenen kişiye had cezasının uygulanması gerektiği görüşü daha ağır basmaktadır.”⁵⁷

b) Birbiriyle Çelişen Naslar Arasında Yapılan Tercih Yönelik İtirazları

Mergînânî, gayrimenkullerin gasp edilmesi konusunda şunları söyler: “Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'a göre gasp ancak taşınır mallarda olur. Çünkü malikin mal üzerindeki sahipliğinin yok edilmesi demek olan gasp, ancak nakledilebilir şeylerde olur. Arazi ve ev

⁵⁶ Mergînânî, *a.g.e.*, II, 389-390.

⁵⁷ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, IV, 148-149. Benzer eleştiriler için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, II, 549, 746-747, 749-751, 752- 754, 819, 833- 835, 863-864, 931; III, 1154; IV, 164-166, 303-305, 420- 423; V, 564- 565, 696- 699.

gibi gayrimenkullerin nakil veya yerlerinin değiştirilmesi imkânı olmadığına göre gayrimenkullerde gaspın varlığı düşünülemez.”⁵⁸

“İmam Muhammed ile Şâfiî’ye göre ise gasp hem taşınır mallarda hem de gayrimenkullerde cereyan eder. Bu iki imama göre; bir kimse bir gayrimenkulü gasp edip o gayrimenkul elinde telef olduğu takdirde onu ödemesi gerekir. Zira bu durumda aynı anda ve aynı yerde iki mülkiyet sabit olmayacağına göre zorunlu olarak mal sahibinin o mal üzerindeki sahipliği ortadan kalkar ve gasp olayı gerçekleşir.”⁵⁹ Mergînânî bu konuda Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf’un görüşünü tercih eder.

İbn Ebû'l-İz’e göre bu meselede tercih edilen görüş İmam Muhammed ile Şâfiî’nin görüşüdür. Buna dair delili şu hadistir: “*Her kim zulmederek bir karış yer alırsa Allah onu, kıyamet gününde yedi kat yerin dibinden itibaren boynuna dolar.*”⁶⁰ Dolayısıyla el konulan şey, ister gayrimenkul ister nakledilebilen bir şey olsun her ikisinde de malikin sahipliği ortadan kalktığına göre bunlar gasp olarak isimlendirilirler.⁶¹

VI. DİL VE ÜSLÛBA YÖNELİK İTİRAZLARI

a) Seçilen Kelimeye Yönelik İtirazları

Mergînânî, eşribe bahsinde; hamr kelimesinin sadece üzüm şirasından yapılan şaraplar için kullanıldığını, üzüm şirası dışındaki şıralardan yapılan şaraplar için hamr kelimesi dışında başka isim-

⁵⁸ Mergînânî, *a.g.e.*, IV, 294; Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, trc. Heyet, Bilim evi Bas. Yay. , İstanbul, 2006, VII, 197.

⁵⁹ Mergînânî, *a.g.e.*, IV, 294.

⁶⁰ Buhârî, *Mezâlim*, 13; Müslim, *Müsâkât*, 142.

⁶¹ İbn ebû'l-İz, *a.g.e.*, V, 669-670. Benzer eleştiriler için bkz. İbn Ebû'l-İz, *a.g.e.*, I, 336- 337, 340-341, 344; II, 839- 841, 932- 933, 944-946, 962-964; III, 1064- 1066, 1087, 1089-1093, 1116-1117, 1291-1295, 1297, 1299- 1301, 1304- 1306, 1308-1309; IV, 139- 146; V, 579.

ler kullanıldığını ve bu içeceklere hamr denilse de bunlara hakiki olarak değil de mecazi olarak hamr denileceğini ifade eder.⁶²

İbn Ebü'l-İz ise hamr isminin sadece üzüm şirasından yapılan içkilere has bir isim olmadığını, üzüm şirası dışındaki diğer şiralardan yapılan içkiler için de bu ismin kullanılacağını bildirir. Buna dair delili şudur:

*Enes'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ hamr içmeyi haram kıldığında Medine'de sadece hurmadan yapılan içkiler içilmekteydi."*⁶³ *İbn Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ömer, Hz. peygamber'in minberinde şu açıklamayı yaptı: Ey insanlar! Hamrın haram olduğu hükmü inmiştir. Hamr beş şeyden yapılmaktadır: Üzümden, hurmadan, baldan, buğdaydan, arpadan. Hamr, aklı örten her şeydir."*⁶⁴

Yine İbn Ömer'den rivayet edilen başka bir hadiste Hz. peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "*Sarhoşluk veren her şeye hamr denir ve sarhoşluk veren her şey de haramdır.*"⁶⁵

Yukarıda zikredilen deliller ışığında hamr kelimesinin; sadece üzüm şirasından yapılan içkiler için değil, üzüm şirası dışındaki şiralardan yapılan içkiler için de kullanılan bir kelime olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶

b) Cümle Kuruluşu ve İfade Tarzına Yönelik İtirazları

Mergînânî, talak bahsinde; anne ve baba boşandıklarında çocuğun annenin yanında kalmasının daha uygun olduğunu söyler. Buna dair delili ise Ebû Bekir'in, hanımından boşanan Ömer'e, çocuğun annenin yanında kalması gerektiği ile ilgili söylediği şu

⁶² Mergînânî, *a.g.e.*, IV, 393.

⁶³ Müslim, Eşribe, 10.

⁶⁴ Buhârî, Eşribe, 2; Müslim, Tefsir, 32.

⁶⁵ Müslim, Eşribe, 73.

⁶⁶ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, V, 822-825. Benzer eleştiriler için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, I, 306; II, 582, 758-759, 763-764; V, 795-796, 939, 940, 949-951.

sözüdür: ريقها خير له من شهد وعسل عندك يا عمر “Ey Ömer! Annesinin tükürüğü çocuk için senin balından daha iyidir.”⁶⁷

İbn Ebû'l-Îz, yukarıdaki cümlede hem gramer hatası olduğunu hem de cümlenin ifade ettiği anlamın akla uzak olduğunu bildirir. Zira tükürük yemek cinsinden olmadığına göre baldan daha iyi olduğu düşünülemez. Başka bir rivayete göre Ebû Bekir'in, “Çocuk için annenin kokusu, kucağı, büyüyüp kendi seçimini yapana kadar senden daha hayırlıdır”⁶⁸ dediği de nakledilmiştir ki bu rivayet anlam bakımından daha doğrudur. Aynı zamanda aynı anlama gelen ”شهد ve عسل” kelimelerinin birbirlerine atfedilmesi de hatalıdır.⁶⁹

VII. NESİH İDDİASINA YÖNELİK İTİRAZLARI

Mergînânî, Ebû Yûsuf'a göre imam sabah namazında kunut okuduğunda cemaatin imama uyacağını,(okunan duaya âmin demek suretiyle) Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre ise sabah namazında kunut okunması neshedildiğinden dolayı cemaatin imama uymayacağını ifade eder.⁷⁰

İbn Ebû'l-Îz, bu konuyla ilgili olarak yöneltilen nesih iddiasına karşı çıkararak, *Hidâye* şarihlerinden Surûcî'nin (v.710/1310), Müslümanların başına bir bela geldiğinde kıraati aşikâr olan namazlarda imamın kunut duası okuyacağını söylediğini zikreder. İmam Ahmed ve Ebû Sevr bu görüştedir. Ebû Cafer et-Tahâvî (v.321/933), Müslümanların başına bir bela geldiğinde sabah namazında kunut duasının okunmasında bir sakınca olmadığı görüşündedir.

⁶⁷ Mergînânî, *a.g.e.*, II, 325.

⁶⁸ Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 154.

⁶⁹ İbn ebû'l-Îz, *a.g.e.*, III, 1447-1448. Benzer eleştiriler için bkz. İbn Ebû'l-Îz, *a.g.e.*, I, 263-264, 266, 267,314, 315, 319, 321, 323, 326, 330, 331, 333, 334, 345- 346; II, 698, 700-701, 915; V, 941-942.

⁷⁰ Mergînânî, *a.g.e.*, I, 81.

Hadis ehlinin cumhuru da bir bela ile karşılaşma durumunda bütün namazlarda kunut duasının okunacağını söyler.

*Hz. Peygamber bir ay boyunca kunut duasını yaparken Ri'l, Zekvân ve Usayya kabilelerine beddua edip sonra kunutu terk etmiştir.*⁷¹Ardından Hayber'in fethinden ve Ebû Hureyre'nin Müslüman olmasından bir müddet sonra tekrar kunut duasını yaptığı şeklindeki rivayetler dikkate alındığında; Hz. Peygamber'in kunutu terk edip sonra tekrar kunut duasını yapması kunutun nesih edilmediğine işaret etmektedir.

Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin savaş esnasında kunut duası yaptıklarına dair rivayetler de göz önünde bulundurulduğunda bir bela ile karşılaşıldığında o belaya münasip olarak kunut duası yapılmasının meşru' olduğu anlaşılmaktadır.⁷²

VIII. TENAKUZLA İLGİLİ İTİRAZLARI

Mergînâni, bülüğ muhayyerliği konusunda şunları söylemiştir: "Ebû Hanife ile İmam Muhammed'e göre baba ve dedesinin dışındaki bir velisi tarafında evlendirilmiş olan kız çocuğu, bülüğ çağına erdiğinde meclis dağılmadığı müddetçe evliliği sürdürme konusunda muhayyerdur. Eğer susar meclis dağılır ve muhayyerlik hakkını kullanmazsa bu durumda bu hakkını kaybeder. İslam ülkesinde yaşadığı için; bülüğ çağına erdiğinde muhayyerlik hakkının olduğunu bilmemesi mazeret olarak kabul edilmez."⁷³

İbn Ebû'l-İz, bu konuda şunları söylemiştir: "Mergînâni, bu meselenin benzeri başka bir meselede ise bu meselenin zıttı başka bir hüküm vermiştir. Bülüğ muhayyerliğini kabul etmeyen âlimler de göz önünde bulundurulduğunda; bu muhayyerlik bu âlimlerin bilgisi dışında kalıyorsa küçük kız çocuğunun bilgisi dışında nasıl kalmaz ki? Mergînâni'nin ölmüş hayvan etini yemeye zorlanan

⁷¹ Buhârî, Megâzi, 28; Müslim, Mesâcid ve Mevadiu's-salât, 294, 295.

⁷² İbn ebû'l-İz, *a.g.e.*, II, 654-656, 658. Benzer eleştiri için bkz. İbn Ebû'l-İz, *a.g.e.*, III, 1204-1205.

⁷³ Mergînâni, *a.g.e.*, I, 234.

kişinin; bu durumda bunu yemenin mubah olduğunu bildiği halde yemeyip de ölmesi durumunda günahkâr olduğunu, yemenin mubah olduğunu bilmediğinde yemeyip ölmesi durumunda ise günahkâr olmadığını söylediğini biliyoruz.”

“Mergînâni, bu durumdaki kişinin İslâm ülkesinde yaşadığı halde bilmemesini mazeret olarak kabul ederken küçük kız çocuğunun bülüğ muhayyerliğini bilmemesini mazeret olarak kabul etmemekle, birbirine benzer bu iki meselede birbirine zıt hükümler vermektedir.”⁷⁴

SONUÇ

el-Hidâye üzerine yazılan şerhlerde eserin üslubuna, delillerine ve ortaya koyduğu görüşlere yönelik olarak kimi eleştiriler getirilmekle birlikte bütünüyle bu amaca matuf olarak yazılmış yegâne eser İbn Ebü'l-İz'e ait olan *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye* adlı kitaptır.

Hanefi mezhebine mensup bir âlim olan İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye* adlı eserinde *el-Hidâye'ye* yönelik bir takım eleştiriler serdetmektedir. Müellif eleştirilerini kimi zaman Hanefi mezhebinin en güvenilir kitabı olan *el-Hidâye'ye* yöneltmesinin yanı sıra, kimi zaman da Hanefi mezhebinin yerleşik ictehadlarına da bir takım eleştiriler yöneltmiş bulunmaktadır.

Hanefi mezhebine bağlı bir muhitte yetişmesine ve aile içinden birçok Hanefi âlimi yetiştirmiş olmasına rağmen müellifin, *el-Hidâye'ye* ve Hanefi mezhebinin yerleşik ictehadlarına eleştirilerde bulunması son derece dikkat çekici bir durumdur. Ama müellifin, diğer mezhepler hakkındaki geniş bilgisi, ayrıca taklide ve mezhep taassubuna karşı olması dikkate alındığında, gerektiğinde mezhe-

⁷⁴ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, III, 1215-1216. Benzer eleştiri için bkz. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, III, 1171-1172, 1174, 1409; II, 578; IV, 471-472; V, 677, 693- 695.

binin yerleşik içtihadlarına aykırı görüşleri tercih etme sebebi de anlaşılabilir olmaktadır.

Meseleleri ele alırken mezheplerin görüşlerini ve delillerini ortaya koyarak bunlar arasında gerekli mukayeseyi yaptığı ve sonunda da delili kuvvetli olan görüşü tercih ettiği anlaşılmaktadır.

İbn Ebü'l-İz'in, İbn Teymiyye ile aynı dönemde yaşamış olduğu öğrencileri; İbn Kayyim el-Cevziyye ve Ebü'l-Fidâ İbn Kesir'den önemli ölçüde etkilendiği de düşünüldüğünde mezhebinin yerleşik içtihadlarına aykırı görüşleri tercih etme sebebi daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

Aynı zamanda *Hidâye* şarihlerinden İbnü'l-Hümâm da *Fethu'l-Kadir* adlı eserinde bazı konularda İbn Ebü'l-İz'in eleştirileriyle paralel bir takım eleştirilerde bulunmuştur. *Hidâye*'deki bazı kapalı ve anlaşılması zor olan yerlerin daha iyi anlaşılması amacıyla; İbn Ebü'l-İz'in mezkûr eserindeki eleştirilerin dikkate alınması, bu kapalı yerlerin daha iyi anlaşılması noktasında faydalı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

AHMED B. HANBEL (v.241/855) *Müsned*, I-VI, Çağrı yayınları, İstanbul, 1982.

ABDÜRREZZÂK, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî (v.211/826), *el-Musannef* (thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî), I-XI, 2.Baskı, Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (v.256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2007.

- DÖNDÜREN**, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2005.
- EBÛ DÂVÛD**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (v.275/888), *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- ERDOĞAN**, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- İBN EBÛ'L-İZ**, Sadruddîn Ali b. Ali (v.731/792) *et- Tenbih Âlâ Müşkilâti'l-Hidâye*, (thk.Abdülhakim b. Muhammed Şakir), I-V, 1.Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003.
- İBNÛ'L-HÛMÂM**, Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvâhid (v.861/1457), *Fethu'l-Kadîr* (thk. Abdürrezzâk Gâlib el- Mehdi), I-X, 2.baskı, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 2009.
- İBN EBÎ ŞEYBE**, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (v.235/849), *el-Musannef fi'l- Ehâdis ve'l-Âsâr* (thk. Kemal Yusuf el-Hut), VII, 1.Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409.
- KALLEK**, Cengiz, “ el- Hidâye”, DİA, XVII, 471-473.
- KOCA**, Ferhat, “ el- Mergînânî ”, DİA, XXIX, 182-183.
- MERGİNÂNÎ**, Burhâneddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebu Bekr (v.593/1197, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (thk. Muhammed Adnan Verviseh) ,I-IV, Şirketü Dari'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut, ts.
- MÜSLİM**, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac (v.261/874), *Sahîhu Müslim*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- ZUHAYLÎ**, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi* (trc. Heyet), Bilimevi Bas. Yay. , İstanbul, 2006.

